

Dr. sc. Edina Solak

AHMET CEVDET PAŞA'NIN RAPORLARINA GÖRE BOSNA'DA EĞİTİM**Özet**

Tebliğimizde Ahmet Cevdet Paşa'nın görev yaptığı 1860 yıllarda Bosna'da eğitimin genel durumu hakkında bilgi vereceğiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın raporlarına da atıfta bulunacağız. Bosna'da eğitime verilen önem yayınlanan Vilayet nizamnamesinde açıkça görülmektedir. Bosna Vilayet nizamnamesinde eğitim işlerini düzenlemek üzere Maarif-i Umumiye Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müdürlük kurulduktan sonra eğitimle ilgili çeşitli komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Bosna'da kurulan Maarif komisyonu eğitimi geliştirmek ve eğitimin kalitesini artırmak üzere çalışmalar yapmıştır. Bosna Hersek'teki başarılı öğrenciler İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek için İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da eğitimini tamamlayan öğrenciler okullarını bitirdikten sonra tekrar Bosna'ya dönerek buradaki kurumlarda görev yapmışlardır.

Anahtar Kelime: *Bosna, eğitim, Ahmet Cevdet Paşa, medrese, rüştiye, salname, Osmanlı dönemi, sosyolengüistik*

Giriş

Ahmed Cevdet Paşa¹ 1863 yılında tayin edildiği Bosna müfettişliği esnasında gördüklerini, yaşadıklarını, çalışmalarını kaydetmiş, İstanbul'a rapor olarak göndermiştir. Ahmet Cevdet Paşa bu görevi sırasında her konu ile yakından ilgilenmiştir. Yöre insanının hassasiyetlerini önceliklerini dinleyip anlamaya çalışmıştır. Karşılaştığı problemlere çözüm üretirken de bölgenin özel şartlarını daima göz önünde bulundurmuştur. Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliği esnasında başarılı olmasının sırrı "yörenin hassasiyetlerine" çok önem vermesinde yatmaktadır.

Tebliğimizde Ahmet Cevdet Paşa'nın görev yaptığı 1860 yıllarda Bosna'da eğitimin genel durumu hakkında bilgi vereceğiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın raporlarına da atıfta bulunacağız.

¹Yusuf Halaçoğlu - Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 7, İstanbul 1993, sayfa 443-450

1860 yıllara kadar Bosna Hersek'te geleneksel eğitim kurumları olan medreseler oldukça yaygındı.² Özellikle Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi³ (benim de mezunları arasında yer aldığım) çok önemli öğrenciler ve bilim adamları yetiştirmiştir. Bosna Hersek'te halkımız geleneksel eğitimin yanısıra Tanzimat'tan sonra uygulanan Modern eğitim sistemlerini benimsemek konusunda da oldukça istekli davranmışlardır. Bosna'da yaşayan hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar eğitim konusunda oldukça istekli ve çaba içerisindedirler. Aileler hem erkek hem de kız çocuklarını okula göndermişlerdir. 1875'li yıllarda yöredeki okul sayısı 1500, öğrenci sayısı ise 43.000'e ulaşmıştır.⁴

Bosna'da eğitime verilen önem yayınlanan Vilayet nizamnamesinde açıkça görülmektedir. Bosna Vilayet nizamnamesinde eğitim işlerini düzenlemek üzere Maarif-i Umumiye Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müdürlük kurulduktan sonra eğitimle ilgili çeşitli komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Bosna'da kurulan Maarif komisyonu eğitimi geliştirmek ve eğitimin kalitesini artırmak üzere çalışmalar yapmıştır.

Bosna Hersek'in öğretmen ihtiyacı İstanbul tarafından karşılanmıştır. Eğitimde devamlılığın sağlanabilmesi için öğretmenler ancak yerlerine yenisi gelince görevlerinden ayrılabilmişlerdir. Öğretmenler önemli bir kusur işlemedikçe görevlerinden alınmamışlar ve yerleri değiştirilmemiştir.

Bosna Hersek'te eğitim gören Müslüman öğrencilerin kitap ve diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. İstanbul'da basılan ders kitapları Saraybosna'ya gönderilmiş oradan da kasabalara dağıtılmıştır.⁵

XIX. yüzyılda Bosna Hersek'e özellikle Sırbistan'dan çok sayıda göçmen gelmiştir. Bu durum okul ve öğretmen ihtiyacını artırmış üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olmuştur. Mesela 1866 senesinde Sırbistan'dan gelen Müslüman göçmenler için Aziziye-i zir ve bala kasabalarında bir okul yaptırılması gerekmiştir.

Bosna'da yaşayan gayrimüslimlere ait okul ve öğretmen ihtiyaçları kendi cemaatleri tarafından karşılanmıştır. Ancak ihtiyaç olduğu durumlarda İstanbul'dan gayrimüslim okullarına da gereken yardım yapılmıştır. 1860'lardan itibaren gayrimüslim okullarına da birer Türkçe öğretmeni atandığı görülmektedir. Türkçe öğretmen atanan okulların Türkçe ders kitapları da vilayet matbaasında basılmış masraflar için İstanbul'dan ödenek talep edilmiştir.⁶

² Zafer Gölen, Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 182

³ Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", C.13, İstanbul 1996, s. 454-458

⁴ Gölen, a.g.e, s. 184

⁵ Gölen, a.g.e, s. 186

⁶ Gölen, a.g.e, s. 188

Bosna Hersek'teki başarılı öğrenciler İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek için İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da eğitimini tamamlayan öğrenciler okullarını bitirdikten sonra tekrar Bosna'ya dönerek buradaki kurumlarda görev yapmışlardır.

Bosna Hersek'te eğitimle ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra şimdi de okullarla ilgili bilgi vermek istiyorum.

Bosna Hersek'te 1873 ve 1874 yıllarında Müslümanlara ait 897, Hristiyanlara ait 453 olmak üzere 1350 ilkokul bulunmaktadır.⁷ Bosna'daki ilkokullarda her millet kendi dilinde eğitim yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda şu bilgileri vermektedir. Müslümanlar arap harfleri ile Boşnakça, Ortodokslar Kiril alfabesi ile Sırpça, Katolikler Latin alfabesi ile Latince, Musevilerin İbranice eğitim yaptıklarını belirtmiştir.⁸

Cevdet Paşa'ın şunları ifade etmektedir: “ *Mostar'da Latin taifesi, Mostar mektebi Rüştîyesine konulmak üzere 18 çocuk getirdiler. Bunlar ise henüz elif-ba okumamış olduklarından ikinci derecede mekteb-i Rüştîye'ye konulmaları kabil olmadığı gibi mekatib-i sıbyaniyye-i islamiyyeye konulmaları dahi ecza-i kuraniyye ilmihal okuna gelip Hristiyan çocuklarına kur'an ve ilmihal okutmak münasip olmayacağından ve bunların reddi muvafık-ı hali maslahat olmadığından hemen senevi beş yüz kuruş kira ile bir hane istikra ve şer'îye yüz elli kuruş maaş ile bir ehl-i islam hocası tedarik olunarak Hristiyan çocuklarının talimine başlandı. Mektebin küşadında otuz çocuk bulunup müteakiben elli nefere baliğ olmuşlar ve az vakit zarfında Türkçe yazı okumağa başlamışlardır. Bu mektep devlet mektebi ve hocası Müslüman olmağla latinlere mahsus olmayıp Müslim ve Latin ortadoks çocuklarına açık olarak mekteb-i rüştîyeye mahreç itibar olunmuş ise de küşadına badi latinler olduğundan latin mektebi deyuma' ruf olmuştur*”.⁹

Ahmet Cevdet Paşa, 1864 Ocak ayında Saraybosna'daki okulları teftiş etti ve okullarda verilen eğitim-öğretimi çok beğendi. Özellikle Ortodoks kız okulundaki eğitimi çok takdir ettiğini görüyoruz. Bu okulda eğitim-öğretimin yanında kızların becerilerini geliştirilecek dikiş-nakış gibi beceri bilgileri verilmekteydi. Ortodoks okuluna devam eden üç kız öğrenciyi gören Cevdet Paşa valiye talimat vererek Müslüman kızlar içinde bir okul açılmasını sağladı. Bu okula bir kadın öğretmen ve Hristiyan kız okulu mezunu bir el işleri öğretmeni atandı ve 60 kız öğrenci kaydedildi.¹⁰

Ahmet Cevdet Paşa, esnaf çocuklarının işyerlerinde çalıştıkları için okula gidemediklerini tespit ederek bununla ilgili de önlem alınmasını sağladı. Vali Osman Şerif

⁷Gölen, a.g.e, s. 192

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir (21-39), (haz. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 18-19

⁹Tezakir, (21-39), s. 18-19

¹⁰Gölen, a.g.e, s. 193

Paşa'nın gayretleri ile esnaf çocuklarının da devam edebileceği bir ilkokul açılmıştır. Okula 120 çocuk kaydolmuş ve her sabah işe gitmeden önce bir iki saat okuldaki derslere devam etmişlerdir.

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde II. kademe okullar olarak kabul edebileceğimiz Rüştîyeler 1838'de açılmaya başlamışlardır.¹¹ 1850'li yıllardan sonra Bosna Hersek'te eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsam 'da Bosna Valiliği her kazaya birer medrese açılmasını ve İstanbul'dan hoca gönderilmesini istemiştir. Fakat İstanbul'da medreselerin yerine Rüştîyelerin açılması istenmiştir. Konya ilişkin Maarif-i Umumi Meclisinde şu kararlar alınarak Bosna Valiliğine bildirilmiştir.

1. her kazaya bir veya 2 sınıflı birer Rüştîye açılması
2. açılacak bu Rüştîyelerde görev yapacak öğretmenlerin İstanbul darülmuallimin mezunu olması
3. Muallim-i evvellere 750, sanilere 400, okul hademelerine 100 kuruş maaş verilmesi
4. açılacak okulların masrafları ve öğretmenlerin maaşlarının bölgeden alınacak vergilerle karşılanmasına karar verilmiştir

1851 yılı sonlarında Travnik Rüştîyesi öğretime başlamıştır. 1852'de Saraybosna ve Mostar'da da birer Rüştîye açılmıştır.

Açılan Rüştîyelerde harcanmak üzere yıllık 2000 kuruş ödenek tahsis edilmiştir. Rüştîyelere 1867 yılından itibaren gayrimüslim öğrenciler de alınmaya başlamıştır. Fakat Bosna Hersek'te gayrimüslim öğrencilerin Rüştîyelere kabulü diğer bölgelerden önce olmuştur. Saraybosna Rüştîyesi 1856 yılında iki Yahudi öğrenciyi okula kabul etmiştir.

1873 yılına gelindiğinde Bosna Hersek'te 24 Rüştîye açılmıştır. Öğrenci sayıları ise yaklaşık olarak şu şekilde vermek mümkündür. 1872'de 686, 1873'te 908, 1874'te 846, 1875'te 1022, 1876'da 851, 1877'de 992 öğrenci Rüştîyelerde öğretim görmektedir.¹²

Bosna Hersek'teki bir diğer önemli okul askeri idadi (askeri lise)dir. Saraybosna'nın ileri gelenleri masraflarını kendileri karşılayacaklarını belirterek Saraybosna'da bir askeri lise açılmasını istediklerini İstanbul'a yazdılar. İstanbul'dan bir askeri lise yapılması için 1872'de Saraybosna'ya izin yazısı gönderilmiştir. Bu yazıda yapılacak okul binasının İstanbul'a gönderilmesi de istenmiştir. Askeri lisenin yapılmasına 1873 yılında başlanmış, okulun her türlü ihtiyacının karşılanması için 69.000 kuruşa yakın para tahsis edilmiştir. Okul 1873 Eylül ayında 6 öğretmeniyle hizmete girmiştir. 1876'da 6 öğretmenle birlikte 11 personele sahip olduğu görülmektedir. Okulda Arapça, Fransızca, Fen bilgisi, Resim, Cebir, Matematik,

¹¹Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, s. 39

¹²Gölen, a.g.e, s. 199

Osmanlı Kanunları, Coğrafya dersleri okutulmaktadır. Okulda öğretmenlerle birlikte görev yapan bir memur, bir imam, bir vekilharç, bir güvenlik görevlisi görev yapmaktadır.¹³ 1878 yılında okulda 55 öğrencinin eğitim aldığını görüyoruz. Askeri lise Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgaline kadar eğitimine devam etmiştir.

Bosna Hersek'teki önemli bir eğitim kurumu da Darü'l- Muallimin (erkek öğretmen lisesi)dir. Bosna Hersek'te açılan çok sayıda idadi ve rüştiyelerde öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere bir öğretmen okulu açılması istenmiştir. İstanbul önce öğretmen yetiştiren okulun sadece merkezde olması gerektiği düşüncesi ile bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ancak Bosna Hersek'te çok sayıda öğretmen ihtiyaç duyulması nedeniyle bu duruma izin verdiği görülmektedir. 1868 yılında faaliyete başlayan erkek öğretmen okulu Gazi İsa Bey medresesi bünyesinde açılmıştır. Okula 20 kişi alınması, okula alınacak öğrencilerin halen ilkokul öğretmenliği yapan kişilerden olup Türkçe bilmeyenlerden seçilmesi istenmiştir. Öğretmen adaylarına aylık 30 kuruş maaş verilmesi de kararlaştırılmıştır.¹⁴

Okulun masrafları Gazi Hüsrev Bey Medresesi vakfı tarafından karşılanmıştır.

Bosna Hersek'teki en önemli eğitim kurumu günümüzde de varlığını devam ettiren medreselerdir. Bosna Hersek'te 98 medrese faaliyet göstermektedir.¹⁵ Bosna-Hersek'te medreseler arasında en ünlü eğitim kurumu Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey medresesidir. 1537 yılında kurulan bu medrese eğitimini halen devam ettirmektedir. Bendeniz de haziran 1999 tarihinde bu medreseden mezun oldum. 1878 Avusturya işgali öncesinde medresede 175 müderris vardı ve 10.000'e yakın kişi bu medreseden mezun olmuştu. Osmanlı yönetiminin sonuna doğru Bosna Hersek'te toplam 50 medrese bulunmaktadır. Merkez Saraybosna'da ise 18 Medrese eğitime devam etmiştir. Bu gün varlığını devam ettiren önemli medreselerden birisi de Travnik'te bulunan Elçi İbrahim Paşa Medresesidir. Bunun yanında Tuzla'da Behram Bey Medresesi, Mostar'da Karagöz Bey Medresesi, Visoko şehrinde Cemaludin-ef. Çauşević Medresesi ve Tsazin'de Osman-ef. Recović Medresesinde eğitim verilmektedir.

Bosna Hersek'te eğitim alanında faaliyette bulunan bir diğer önemli kurum ise Darüşşafaka¹⁶ (Islahhane)dir. 1869 yılında bölgedeki askeri birliğin komutanı Esat Paşa bir darüşşafaka kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Esat Paşa'nın teklifi üzerine bir vakıf arazisi yıllık 1000 kuruşa kiralanmıştır. Daha sonra Saraybosna'daki istihkam alayı komutanı

¹³Gölen, a.g.e. s. 200

¹⁴Gölen, a.g.e, s. 202

¹⁵Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.I, İstanbul 1999, s. 243-245

¹⁶Halis Ayhan - Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", TDVİA, Cilt. 9, İstanbul 1994, s. 7-9

Miralay Ahmed Bey binanın planlarını çizmiştir. Bina giderlerinin karşılanması için gazi Hüsrev Bey Vakfı ile İsa Bey vakfından yardım alınmıştır.¹⁷

Bosna Vilayet Meclisi Darüşşafaka'nın şu şartlarda çalışmasını karara bağlamıştır.

1. Sadece Müslüman yetim kız ve erkek çocukları alınacak. Ancak ileriki dönemlerde Hristiyan çocuklar da kabul edilmiştir
2. Darüşşafaka yatılı olarak eğitim verecek
3. Elli erkek elli kız olmak üzere toplam yüz kişiden oluşacak
4. İlk sene yirmisi kız yirmi erkek olmak üzere toplam kırk öğrenci alınacak
5. Daha sonraki yıllar için her yıl on erkek, on kız olmak üzere toplam yirmi öğrenci alınacak
6. Eğitim süresi dört yıl olacak
7. Mezun öğrenci sayısı kadar mezun olanların yerine öğrenci alınacak

Darüşşafaka'nın giderleri için Kurban derilerinden elde edilen gelir, İsa Bey vakfının yardımları ve Maliye Nezareti tarafından gönderilen tahsisat kullanılacak.

Darüşşafaka 1870 yılında Saraybosna'da eğitime başlamıştır. 1878 yılında yönetimi Saraybosna Belediyesine devredilmiştir. Saraybosna Darüşşafakası sadece bir barınma yeri olarak görev yapmamıştır. Bünyesinde barındırdığı çocuklara eğitim ve iş becerisi de verilmiştir. Bu şekilde çocukların bir meslek sahibi olmaları sağlanmıştır. Öğrencilerden 1871'de sekiz, 1873'te yedi, 1874'de yedisi Müslüman ikisi Sırp, 1876'da üçü Müslüman biri Sırp, 1877'de üç çocuk vilayet matbaasında görev almıştır. Bunun yanında terzilik ve ayakkabıcılık da çocuklara öğretilerek meslek sahibi olmaları sağlanmıştır.¹⁸

Sonuç

Bosna Hersek genelinde ama özellikle Saraybosna'da eğitime çok önem verildiği tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın da eğitime talebi oldukça dikkat çekici boyuttadır. Osmanlı Devleti'nin merkez idarecilerinin de Bosna Hersek'teki eğitim konusunda pozitif ayrımcılık yaptıkları da açıklıkla görülmektedir. Yerel eşraf ve bölgenin ileri gelenleri İstanbul'un bu pozitif ayrımcı elini havada bırakmamışlar gerek aile vakıfları, gerek kurumsal vakıflar eliyle bir tarafından da onlar tutmuşlardır. Bu da tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bosna'daki gençler buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra daha ileri bir eğitim için İstanbul'a gönderilip eğitimlerini aldıktan sonra tekrar Bosna'ya dönüp hizmet etmişlerdir. Aslında bu durumu biraz daha geriye götürüp enderunda eğitim alan Bosnalı

¹⁷ Gölen, a.g.e, s. 206-207

¹⁸Gölen, a.g.e, s. 209

gençleri de hatırlamak gerekir. Sokollu Mehmet Paşa ismini anmadan geçmek haksızlık olur kanaatindeyim.

Osmanlı döneminde Bosna'da eğitim bu minvalde devam etmiştir. Avusturya-Macaristan Bosna'yı işgal etmiş ve 1908'de Bosna Hersek siyaseten Osmanlı Devletinden ayrılmıştır. Uzun bir Yugoslavya idaresi döneminden sonra 1990'lardan sonra Bosna ile Türkiye arasına örülen siyasi sınırlar devam etmekle birlikte kültürel ve duygusal sınırlar tekrar açılmıştır.

Türkiye, Bosna Hersek'te Tuzla, Zenitca ve Mostar'da üç ayrı Türk dili ve edebiyatı bölümü açarak kaldığı yerden devam edeceğini ortaya koymuştur. Bu gün bu okullara sadece İstanbul'dan değil Türkiye'nin birçok üniversitesinden öğretim üyesi gelerek görev yapmaktadır. Ders kitapları yine Türkiye'den gönderilmektedir. Okulların masrafları aynen Osmanlı döneminde olduğu gibi yine Ankara tarafından karşılanmaktadır. Burada okullarını bitiren öğrenciler daha ileri eğitim için yine Türkiye'yi tercih etmekte ve tekrar dönerek Bosna'ya hizmet etmektedirler.

Günümüzde Türkiye'den birçok resmi kurum, Yunus Emre Vakfı, Tika açmış oldukları çeşitli kurslarla daha geniş bir alanda faaliyet yürütmektedir. Araya giren uzun yıllar Bosna ile Türkiye arasındaki derin bağları ortadan kaldıramamış, kısa bir aradan sonra kaldığı yerden devam etmiş görünmektedir.

Kaynaklar

1. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39)*, (haz. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, sayfa 18-19
2. AYHAN Halis - Hakkı Maviş, *Darüşşafaka*, TDVİA, Cilt. 9, İstanbul 1994, sayfa 7-9
3. EYİCE Semavi, *Gazi Hüseyin Bey Külliyesi*, C. 13. TDVİA, İstanbul 1996, sayfa 454-458
4. GÖLEN Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, sayfa 182
5. HALAÇOĞLU Yusuf - Mehmet Âkif Aydın, *Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 7, İstanbul 1993, sayfa 443-450
6. İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Eğitim ve Bilim*, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.I, İstanbul 1999, sayfa 243-245
7. KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, sayfa 39

EDUCATION IN BOSNIA ACCORDING TO THE REPORTS OF AHMED JAWDAT PASHA

Abstract

This paper discusses the general state of education in Bosnia during the 1860s, the period when Ahmed Jawdat Pasha served his official duty in this area. The research is grounded on the reports of Ahmed Jawdat Pasha. In the published Statute for Formation of Vilayet (Vilayet Nizamnamesi) it is clearly perceived what a great importance was given to the education in Bosnia. Namely, in Statute for Formation of Bosnian Vilayet (Bosna Vilayet Nizamnamesi) a decision on establishing an Office/Directorate of General Education (Maarif-i Umumiye Müdürlüğü) was made to reorganize and reform the educational system. It can be noticed that, after the establishment of this office, different committees in charge of education were also established. Education Committee (Maarif Komisyonu), which had been established in Bosnia, conducted several activities aimed at developing and improving the quality of education. Prosperous students from Bosnia and Herzegovina were sent to Istanbul to study and gain necessary experience at the higher education institutions there. The students who completed their studies in Istanbul returned to Bosnia and worked in local institutions.

Key words: *Bosnia, education, Ahmed Jawdat Pasha, primary education (medresas), secondary education (rüştiye), salnama, Ottoman period, sociolinguistics*